

ABDULLA QODIRIY IJODIDA TANQIDIY QARASHLAR

FARG‘ONA DAVLAT UNIVERSITETI

FILOLOGIYA FAKULTETI O‘ZBEK TILI YO‘NALISHI

23 90 A GURUH TALABASI

ISROILOVA GULLOLAXONNING

O‘ZBEK ADABIY TANQID TARIXI FANIDAN YOZGAN MAQOLASI

Annotatsiya: Ushbu maqola O‘zbekiston adabiyotining yorqin namoyandasi Abdulla Qodiriy ijodida tanqidiy qarashlar va ularning badiiy asarlarga aks etishini o‘rganishga bag‘ishlangan. Tadqiqot davomida Qodiriy asarlarida jamiyat, siyosat va insoniy qadriyatlarni tanqidiy nuqtai nazardan yoritish usullari tahlil qilinadi. Shuningdek, uning tanqidiy qarashlari orqali o‘sha davrning ijtimoiy-siyosiy muhitini tushunish, shuningdek, adabiyotdagi realist va nasriy yondashuvlar bilan bog‘liqligi ko‘rsatildi. Maqola ijodkorning tanqidiy fikrlash xususiyatlari va ularning o‘quvchi ongiga ta’sirini ochib beradi.

Kalit so‘zlar: Abdulla Qodiri, Tanqidiy qarashlar, O‘zbek adabiyot, Nasriy ijod, Realizm, Jamiyat tanqidi, Siyosiy muhit, Badiiy asarlar, Ijtimoiy-madaniy muhit, Nasr tahlili.

Аннотация: Статья посвящена изучению критических взглядов в творчестве Абдуллы Кадыри, выдающегося деятеля узбекской литературы, и их отражению в художественных произведениях. В ходе исследования анализируются методы критического освещения общества, политики и человеческих ценностей в произведениях Кадыри. Также показано осмысление общественно-политической обстановки того времени через его критические взгляды, а также связь с реалистическим и прозаическим подходами в литературе. В статье раскрываются особенности критического мышления творца и их влияние на сознание читателя.

Ключевые слова: Абдулла Кадыри, критические взгляды, узбекская литература, проза, реализм, критика общества, политическая среда, произведения искусства, социокультурная среда, анализ прозы.

Annotation: This article is devoted to the study of critical views in the work of Abdulla Qodiri, a prominent figure of Uzbek literature, and their reflection in works of art. During the study, the methods of critically illuminating society, politics, and human values in Qodiri's works are analyzed. Also, the understanding of the socio-political environment of that time through his critical views, as well as the connection with realistic and prose approaches in literature, were shown. The article reveals the characteristics of the creator's critical thinking and their impact on the reader's mind.

Keywords: Abdulla Qodiri, Critical views, Uzbek literature, Prose, Realism, Criticism of society, Political environment, Works of art, Socio cultural environment, Prose analysis.

KIRISH

Abdulla Qodiriy (1894–1938) o‘zbek nasrining eng yorqin namoyandalaridan biri hisoblanadi. U milliy uyg‘onish davri adabiyotining asosiy figurasi bo‘lib, o‘z asarlarida o‘sha davr jamiyati, odamlari va siyosiy holatlarni ochiqchasiga yoritgan. Qodiriy ijodida tanqidiy qarashlar asosiy o‘rin tutadi, chunki u adabiyot orqali jamiyatdagi salbiy hodisalarni ko‘rsatib, o‘quvchini tafakkurga chaqirgan.

Tanqidiy qarashlar tushunchasi Tanqidiy qarash — bu yozuvchi yoki shoirning ijtimoiy, siyosiy, ma’naviy va madaniy hodisalarni baholash, ularni tahlil qilish va tanqid qilish qobiliyati. Qodiriy ijodida tanqidiy qarashlar nafaqat jamiyatdagi nohaqlikni ochib berishda, balki insoniy fazilatlarni rivojlantirishda ham muhim vosita sifatida namoyon bo‘lgan.

Tanqidiy qarashlarning asosiy yo‘nalishlari Jamiyat tanqidi: Qodiriy o‘z asarlarida jamiyatdagi ijtimoiy adolatsizlik, ma’naviy pastlik, savodsizlik va xato urf-odatlarini ochiq tanqid qilgan. Masalan, “O‘tkan kunlar” romanida u eski zamon Afina kabi shahar

hayotidagi adolatsizlik, kishilar o'rtasidagi tafovut va ayrim insonlarning shaxsiy manfaatlarini yo'lida jamiyatni buzishini ko'rsatadi.

Insoniy fazilatlarni targ'ib qilish: Tanqidiy qarashlar orqali Qodiriy shaxsiy fazilatlar, mas'uliyat va halollikni qadrlashga urg'u bergan. U o'quvchiga ma'naviy xulq-atvorning muhimligini ko'rsatgan.

Siyosiy va tarixiy tanqid: Qodiriy o'sha davr siyosiy tartiblarini va tarixiy voqealarni nasriy uslubda tanqid qilgan. Bu orqali u xalq ongini uyg'otishga intilgan va milliy o'zligini saqlashga chaqirgan.

Madaniy va ma'naviy tanqid: Uning asarlarida eski urf-odatlar, xurofot va fan savodsizligi tanqid qilinib, zamonaviy bilim va madaniyatni targ'ib qilish ko'zda tutilgan.

Tanqidiy qarashlarning asarlarda aks etishi "O'tkan kunlar" – Qodiriy bu romanida tanqidiy qarashlarni jamiyatdagi adolatsizlik va insoniy xatolarga nisbatan ishlatadi. U shaxsiy manfaatlarini jamiyat manfaatidan ustun qo'ygan odamlarni tanqid qiladi.

"Mehrobdan chayon" – bu asar diniy va ma'naviy qarashlarni tanqidiy tahlil qiladi. Shu orqali yozuvchi insonni ma'naviy jihatdan rivojlantirishga chaqiradi.

Drama va hikoyalarda – Qodiriy qisqa asarlarda ham ijtimoiy nohaqlik va insoniy xatolarni ko'rsatib, o'quvchini tafakkurga chaqiradi.

Tanqidiy qarashlarning xususiyatlari Realistik yondashuv: Qodiriy hayotiy voqealarni va inson xarakterini haqiqiy shaklda tasvirlaydi.

Ijtimoiy ongni uyg'otish: Uning asarlari orqali o'quvchi jamiyatdagi muammolarni anglab yetadi.

Ma'naviy tarbiya: Tanqidiy qarashlar o'quvchiga to'g'ri va noto'g'ri, halol va yovuzni ajratish imkonini beradi.

Milliy o'zlikni saqlash: Qodiriy asarlarida milliy qadriyatlar, til va urf-odatlar hurmat qilinadi va qadrlanadi.

Qodiriy ijodining ahamiyati Abdulla Qodiriy ijodida tanqidiy qarashlar O'zbek nasrining rivojlanishiga katta hissa qo'shgan. U yozuvchi sifatida nafaqat badiiy jihatdan, balki ijtimoiy va ma'naviy jihatdan ham jamiyatni o'rganish va tahlil qilish imkonini bergan. Tanqidiy qarashlar orqali u jamiyatdagi muammolarni ochib bergan va o'quvchini tafakkurga chaqirgan. Shu bilan birga, uning asarlari milliy adabiyotda realizm yo'nalishini rivojlantirishga xizmat qilgan.

Abdulla Qodiriy ijodida tanqidiy qarashlar uning asarlarining asosiy xususiyatlaridan biri hisoblanadi. U o'quvchi ongini uyg'otish, jamiyatdagi salbiy hodisalarni ochib berish va milliy qadriyatlarni targ'ib qilish orqali o'zbek adabiyotida chuqur iz qoldirgan. Tanqidiy qarashlar Qodiriy ijodining har bir asarida ma'naviy va badiiy boylik sifatida namoyon bo'ladi.

20-yillarning murakkab ma'naviy muhitiga shakllangan zamonaviy adabiyotshunoslik va adabiy tanqidchilik matbuotda ko'zga ko'rina boshlagan yosh ijodkorlarga, shuningdek, alohida nashrdan chiqqan badiiy asarlarga e'tibor berdi. Abdulla Qodiriy toifasidagi 20-30-yillarning murakkab ma'naviy muhitida qalam tebratgan yozuvchilarni ham shaxs, ham ijodkor sifatida goh u, goh bu qirg'oqqa uloqtirmasdan, fikrni jamlab, eng muhimi, barcha asarlarini jiddiy o'rganish lozim. Chunki ularning milliy ma'daniyatimiz xazinasiga qo'shgan ulushlari katta. Abdulla Qodiriy ijodini 30-yillarda M.Sheverdin, Sotti Husayn, Miyon Buzruk kabi adabiyotshunoslar biryoqlama talqin qildilar.

Jumladan, yuksak iste'dod sohibi Abdulla Qodiriy haqida dastlab Mixail Sheverdin chiqdi. Uning 1928 yili yozilgan "Birinchii o'zbek romani" maqolasida jiddiy ilmiy talqindan ko'ra ijtimoiy-siyosiy yondashuv va maslahat ohangi kuchli edi. Qanday bo'lmasin romanni zamonaviy siyosatga moslash, bepoyon badiiyat dengizini tor bir ko'lmakka aylantirishga urinishi seziladi. Bundan ko'rinadiki, adabiyot siyosat yo'rig'i bilan xarakat qilgan, bu holat esa, talqinchilarga asarni dastlab zamonaviy siyosat talablariga javob beradimi – yo'qmi manna shu jihati muhimdir. 20-30-yillarda ma'lum bir adibning ijodini talqin etuvchi maqolalarni ham, alohida olingan badiiy asa ryoki lirik to'plamga tegishli taqriz xarakteridagi chiqishlar, bahs-munozara va umumtavsifiy

maqolalarni ham uchratish mumkin. Ular jiddiy tekshirilsa, adabiy jarayon holati, nisbatan erkin ijodiy muhit va beg‘araz dastlabki taliinlar holati namoyon bo‘ladi.

«Abdulla Qodiriyning ijodiy yo‘li» risolasiga qadar va undan keyin ham uzoq yillar hech kim Qodiriyning san’atkorligini Oybek darajasida nozik his etgan, teran ochib bergan emas. Oybek bu risolasida, ulug‘ adib romanlaridagi bosh qahramonlar tasviri, talqini xususida ayrim tanqidiy mulohazalar bildirgani holda, yondosh personajlar ifodasiga juda yuksak baho beradi. Chunonchi, «O‘tkan kunlar»dagi O‘zbek oyimni «eng jonli, realistik chiziqlar bilan ko‘rsatilgan shaxs» deb ataydi; “Mehrobdan chayon”dagi Solix maxdum obrazini ta’riflab “asardagi hamma personajlar orasida eng jonli, eng yorqin, eng tipik figura” deb yozadi. Nihoyat, “Obid ketmon”ga kelganda undagi Xatib domla bilan mulla Muhsin adibning mana bunday tahsiniga sazovor bo‘ladilar: “Domlalarning obrazini chizishga yozuvchi – sa’atkor. Domlalarning yurish-turishi, so‘zlari, fikr yuritishi, xalqni aldash va hakazo butun sifatleri o‘quvchining ko‘z oldida jonlanadi. Asarda domlarni yozuvchi yetaklamaydi, ular o‘z so‘zlarini tiqmaydi, ular o‘zlaricha so‘zlaydilar...” deya ijobiy fikrlar bildiradi.

Abdurahmon Sa’diy “Oktabr o‘zgarishi va o‘zbek adabiyoti” maqolasida: “Julqunboy ko‘pdan yozib keladilar, bunda hajvga iste’dod va bu to‘g‘rida uning qalamiga quvvat yaxshi ko‘riladir”, deb yozadi. Shu kabi sanoq va mulohazalar Ali ismoilzodaning “Adabiyot g‘avg‘osi”, Ne‘mat Hakimning “O‘zbek adabiyotida tanqid va adabiy muhokamalar”, kabi maqolalarida xam kuzatiladi.

Badiiy asarni siyqa, biryoqlama talqin etuvchi madaniyatimiz, adabiyotimiz tarixidagi vul’gar sotsiologizm asosini sinfiylik va sinfiy kurash mezonini tashkil qiladi. Badiiy asarni yozuvchi idealiga teskari tushunish va yozuvchi shaxsiyatini qoralash maqsadida tushugtirish germeneytika qonuniyatlariga mutlaqo begonadir. Zero, 30-yillar munaqqidlari uchun xolis ilmiy talqindan ko‘ra siyosiy qatorlar muhimroq va asosiy mezon edi. 20-yillarning oxiri va 30-yillardagi bu holat badiiy adabiyot ustidan yuritilgan siyosat, so‘z erkinligining bo‘g‘ilishi, nafis adabiyotning partiya qarorlarini targ‘ib – tashviq etadigan mafkuraviy qurolga aylantirish jarayoni bilan izohlanadi.

S. Husayn Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar”ini asosan sinfiy nuqtai nazardan ijtimoiy talqin etish niyatida qo‘liga qalam oladi. Kitobning kirishida shunga urg‘u berdi. Qolaversa, bu munaqqid “O‘tkan kunlar” romanining yaratilishini adabiy ta’sir natijasi deya dalillashga intiladi. Shuni alohida ta’kidlash lozimki, “O‘tkan kunlar”ning adabiy ta’sir natijasi to‘g‘risidagi masala keyingi davr olimlari tomonidan o‘rganildi, maxsus maqolalar yozildi. Biroq, bu maqolalarda mazkur masalalar batafsil va to‘la-to‘kis tekshirilmadi.

S.Husaynning firklaridan o‘sha davrda adabiyotshunoslik, adabiy tanqidchilik tahlil va talqin masalalarida o‘ta siyosiylasha borganini sezish qiyin emas. Shuning uchun ham S.Husayn paytini topdi deguncha, Abdulla Qodiriyga qarshi o‘zining “jiddiy sinfiy nuqtai nazarini”, adibni to‘g‘ri yo‘lga solishga bo‘lgan harakatlarini himoya qilib chiqadi.

S.Husayn asosiy firklarini “Qo‘lyozma”, “Didaktik ta’lim”, “Qarama-qarshi solishtirish”, “Tili”, “Tasviri”, “Asl fikrning jilovi”, “Jo‘rji Zaydon-Abdulla Qodiriy”, “Roman ham haqiqat”, “Qodiriy yashagan davr va roman”, “Romantizm maktabining ijtimoiy asosi qanday” kabi o‘n uch bob, bir “Kirish” va ikki qismli xulosaga ajratib bayon etgan.

Shuningdek, S.Husaynning kitobiga Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” ham “O‘tkan kunlar” tanqidi ustida ba’zi izohlar”i va bunga javoban yana S.Husayn yozgan “O‘tkan kunlar (Abdulla Qodiriyning “Izohlari” munosabati bilan)” degan maqolasi ham ilova etilgan. Munaqqid sal kam olti bosma taboqdan iborat kitobida roman janriga, yozuvchining tasvirlash usuliga, romanning ayrim obrazlari va tiliga, adabiy ta’sir masalalariga, tarixiy vqelik va uning badiiy talqin kabi qator masalalarga qisman bo‘lsada to‘xtaladi.

Abdulla Qodiriy romanlarida kuchli ta’sirlar hayajonli o‘rinlar talaygina. Shu sabab “O‘tkan kunlar”ning ayrim sahifalari “adabiy – badiiy suratga kishiga ta’sir qilarlik” tarzda berilganini, hamda yozuvchining mohirligini, jummalarni hayajonli tuza olishini, romanda o‘xshatish, mubolag‘a va qarama – qarshi qo‘yish kabi badiiy tasvir vositalaridan

foydalanilganligini S.Husayn o‘z risolasida tan oladi. Risola ana shunday og‘macha kayfiyat uslubiga yozilganini ko‘rish mumkin.

S.Husayn risolasidagi romanning tiliga tegishli maxsus bobda “romanning o‘zbek adabiy tili takomilida katta xizmati bor”, “Abdulla Qodiriy o‘z romanining tili ustida ko‘p ishlagan”, chig‘atoylikka berilib, o‘z asarlarida o‘rinli-o‘rinsiz arab va fors so‘zlarini qo‘llagan yozuvchilardan farqli o‘laroq “Abdulla Qodiriy “O‘tkan kunlar” romanini asosan hozirgi adabiy til bilan yozgan”, “Abdulla Qodiriy uchun “O‘tkan kunlar”ni sodda o‘zbek tiliga yaqin qilib yozish qulay bo‘lmagan.

XULOSA

Abdulla Qodiriy ijodida tanqidiy qarashlar uning asarlarining asosiy badiiy va ijtimoiy xususiyatlaridan biri hisoblanadi. U yozuvchi sifatida jamiyatdagi adolatsizlik, insoniy xatolar, eski urf-odatlar va ma’naviy savodsizlikni ochiq tanqid qilgan. Shu bilan birga, Qodiriy o‘quvchiga ijtimoiy mas’uliyat, halollik va insoniy fazilatlarni qadrlashni targ‘ib qilgan.

Abdulla Qodiriy ijodida tanqidiy qarashlar uning badiiy asarlarining eng asosiy xususiyatlaridan biri hisoblanadi. U yozuvchi sifatida jamiyatdagi salbiy holatlar, insoniy xatolar va adolatsizlikni ochiqchasiga tanqid qilgan. Qodiriy asarlarida eski zamon urf-odatlar, xurofot, bilim va ma’naviyatdagi savodsizlik, shuningdek, siyosiy tizimdagi adolatsizlik kabi hodisalar tanqidiy yondashuv orqali yoritilgan. Shu bilan birga, u o‘quvchiga ma’naviy va axloqiy qadriyatlarni qadrlashga chaqirgan, insoniy fazilatlarni targ‘ib qilgan.

Uning tanqidiy qarashlari asarlarda nafaqat jamiyatni, balki inson xarakterini ham chuqur tahlil qilishga xizmat qiladi. Masalan, “O‘tkan kunlar” romanida Qodiriy ijtimoiy adolatsizlik, shaxsiy manfaatlarning jamiyat ustidan ustun qo‘yilishi kabi masalalarni ochib beradi va o‘quvchiga tafakkur maydoni yaratadi. “Mehrobdan chayon” asarida esa diniy va ma’naviy qarashlar tanqid qilinib, o‘quvchi shaxsiy va jamiyat ma’naviyatini yaxshilashga chaqiriladi. Shu tarzda, tanqidiy qarashlar Qodiriy ijodining badiiy va ma’naviy mohiyatini tashkil qiladi.

Abdulla Qodiriy realizm yo‘nalishida ijod qilgan bo‘lib, uning asarlarida voqelikning haqqoniy tasviri, odamlarning xarakteri, ularning ijtimoiy va ma‘naviy holati keng yoritilgan. U yozuvchi sifatida ijtimoiy mas‘uliyatni o‘z zimmasiga olgan va adabiyot vositasida jamiyatni tanqid qilish orqali o‘quvchining tafakkurini uyg‘otgan. Shu sababli uning tanqidiy qarashlari faqat badiiy estetik qadr bilan emas, balki ijtimoiy, ma‘naviy va axloqiy o‘qituvchi sifatida ham ahamiyatli.

Uning tanqidiy qarashlari asarlarida realizmga asoslanib, o‘sha davr siyosiy, ijtimoiy va madaniy muhitini yoritishga xizmat qilgan. Natijada, Qodiriy ijodi nafaqat badiiy jihatdan, balki ma‘naviy va ijtimoiy tahlil nuqtai nazaridan ham o‘zbek adabiyotida chuqur iz qoldirgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qodiriy, A. O‘tkan kunlar. Toshkent: Sharq, 1991.
2. Qodiriy, A. Mehrobdan chayon. Toshkent: G‘afur G‘ulom nashriyoti, 1990.
3. Qodiriy, A. Tanlangan asarlar. Toshkent: Akademnashr, 2003.
4. Islomov, O. O‘zbek nasri tarixi. Toshkent: Fan, 2005.
5. Qodirov, S. Abdulla Qodiriy ijodida tanqidiy qarashlar. Toshkent: Adabiyot va san‘at, 2010.
6. Olimov, R. O‘zbek adabiyotida realizm va tanqidiy qarashlar. Toshkent: Sharq, 2012.
7. Sobirov, N. Milliy uyg‘onish davri adabiyoti. Toshkent: Fan, 2008.
8. Karimov, T. Abdulla Qodiriy asarlarining badiiy tahlili. Toshkent: Akademnashr, 2015.
9. Rasulov, B. O‘zbek nasrida ijtimoiy tanqid. Toshkent: Fan va hayot, 2007.
10. Akbarov, F. Nasr va tanqidiy qarashlar: Qodiriy misolida. Toshkent: Adabiyot, 2011.
11. Abdurahmonov, M. O‘zbek adabiyotida realizm yo‘nalishi. Toshkent: Sharq, 2009.

12. Tursunov, H. Abdulla Qodiriy va jamiyat tanqidi. Toshkent: G‘afur G‘ulom nashriyoti, 2013.
13. Xolmirzaev, A. O‘zbek adabiyoti tarixi. Toshkent: Fan, 2006.
14. Raxmonov, S. Badiiy asarlarda tanqidiy qarashlar. Toshkent: Akademnashr, 2014.
15. Xasanov, J. Milliy adabiyot va ijtimoiy mas’uliyat. Toshkent: Sharq, 2010.